

SETSWANA PUOTLALELETSO YA NTLHA: PAMPIRI YA I
SETSWANA FIRST ADDITIONAL LANGUAGE: PAPER I

Nako: 2½ Diura

Maduo: 100

ELA TLHOKO

1. Pampiri e, e na le ditsebe di le 14. Tsweetswee, netefatsa gore pampiri ya gago e feleletse.

2. Pampiri e, e na le dikarolo di le NNE:

KAROLO A – Tekotlhaloganyo

KAROLO B – Khutshwafatso

KAROLO C – Maboko

KAROLO D – Thutapuo

Araba dipotso tsotlhe.

3. Araba dipotso tsotlhe ka Setswana, mme o dirise mopeleto le mareo a a kannweng ke lekgotla la Bosetšhaba la Puo ya Setswana.

4. Botswerere mo kwalong, peong ya mabaka le mo thulaganyong ya dintlha, di tlaa go tswela molemo.

5. Botlhaswa le mokwalo o o sa buisegeng di tlaa go jela maduo.

KAROLO A TEKATLHALOGANYO**POTSO 1**

Ka go dirisa tshedimosetso e e fa tlase jaaka motswedi wa kgang, araba dipotso tse di e latelang.

METSI KE BOTSHELO

Go na le dilo di le dintsi tse motho wa lefatshe a ka emelanang le tsona kgotsa gona go di itshokela, fela e seng se se bonweng ke Maaforikaborwa mo tshimologong ya selemo ngogola le monongwaga. Go ne ga rena lekhubu la mowa o o bolelo thata mo o neng o ka reka sebete wa se gadika ka go se baya mo godimo ga letlapa, mme sa butswa sa jewa. Maemo a a bolelo jo bo feteletseng a, a bidiwa *Elnino*. Batswana ba ne ba re gongwe re kgopisitse Mmopi ka ditiro le tshololo ya madi e e sa tlhokafaleng kgotsa baeteledipele ba rona ba gatelela ba bo ba athola batho ba se na molato.

Baagi ba ne ba gadikega, diphologolo tsa tenkana, dimela tsa gagaupana, matamo le dinoka tsa omelela, melelo ya naga ya ntsifala, dipompo tsa kgala, mme tsa ntsha mowa fela. Thuo ya dikgomo, dinku, dipodi le tse dingwe e ne ya kgoreletsega ka metsi a pula a e leng ona a nosetsang dijalo tse, a tšhele. Se se neng se utlwise botlhoko thata e ne e le dintshontsho tse di nnileng teng mme di tlholwa ke bona bolelo bo. Tshipi nngwe le nngwe go ne go bolokwa go sa fetswe. Bangwe ba baswi ba, bommadikgang ba ne ba re ba wele fela, fa ba bangwe ba lela ka letsapa le le feteletseng pele ba tlhokafala, mme ba bangwe dingaka di re ba ne ba tlhokile metsi mo mebeleng ya bona. Re ne ra batla maano a go emeleana le mogote o. Makwalodikgang, dithelebišene le diyalemowa di ne tsa simolola go ruta batho ka botlhokwa jwa go itshireletsa mo mogoteng o. Re ne ra simolola go rwalarwalana le mabotlolo a metsi felo gongwe le gongwe kwa re yang teng.

Re ne ra gakololwa gape ke dingaka tsa letlalo go sa dire mo letsatsing le go tlhola mo go lona gonne re ka tshwarwa ke kankere ya letlalo. Marekisetso a dikuane le mekgele a ne a ungwelwa thata. Re ne ra simolola go reka metsi fa thoko ga ditsela fa re le mo maetong a rona le go tsuntsunyetsa mapopotane maikaelelo e le go kolobetsa kgokgotso. Re ne re sa itse gore ka letsatsi le lengwe re ka iphitlhela re reka metsi jaaka o kare re reka senotsididi kgotsa yona bebetsididi.

Komelelo e, e ne e farologana go ya ka mafelo. E ne e padimotse thata mafelo a a tshwanang le Kwazulunatala, Limpopo, Foreisetata le Bokonebophirima. Balemirui ba ne ba tseba mo mathateng a magolo a dikoloto kgotsa tsona disuga, ka ntlha ya gore ga ba kgone go di duela ka leuba le bolaile tsotlhe tse ba neng ba di jetse le tse ba neng ba di ruile. Ba ne ba leka go jala peo mme e re go leka go mela e swe ka lebaka la ona mogote o o padimotseng naga o.

Ba ne ba simolola go betwa ke disuga tse di feleleditseng di dirile gore ba itele mo pusong. Puso e ne ya ikaelela go ba tshegetsatsa ka go ba adima madi a a kana ka dimillione di le 8,5 tsa diranta. Re ne ra itemogela ditoto tsa diphologolo jaaka dikgomo, dipodi, dinku le tse dingwe, tse di neng di setse di ne tsa bopama mo go tlhomolang pelo ka mafulo a se yo, naga e gotlhelgile go setse mmu fela. Thwathwa ya nama ya kgomo e ne ya simolola go tlhatloga. Letlhafula jaaka mmidi, mooba, dinawa, magapu le tse dingwe di ne tsa se ka tsa balola jaaka re tlwaetse. Maungo jaaka dimmenku, diperekisi, diterebe le kojaba di ne tsa tlhaselwa ke seboko di ise di nonofele go jewa, fa tse dingwe di wetse fa fatshe di sa ntse di le ditala. Letlhafula le selemo di ne tsa se ka tsa natefa jaaka tlwaelo. Se se re lemosa botlhokwa jwa pula mo matshelelong a rona, mo dimeleng le mo diphologolong.

Mo malapeng e ne ya nna selelo le khuranyo ya meno ka metsi e le botshelo. Go ne ga nna le mokgwa wa gore ba Lephata la Metsi le Digweregwere ba simolole go tima metsi go ya ka dinako tse di farologaneng mo mafelong a a farologaneng gore a tle a re lekane. Re ne re iphitlhela re palame dinaka tsa kukama ka matlwanaboithusetso a rona ka bontsi e le a a dirang ka metsi. Ba ba letlhogonolo e ne e le ba ba nang le a mosima. Marekelo a ditanka tsa JoJo tse ditala a ne a ungwelwa ka e ne ya nna semphete-ke-go-fete fa boidiidi jwa batho bo ne bo di reka thata jang kwa metsemagaeng. Fa metsi a se yo go ne go nkgga go re phuu!

Kwa madirelong, ditsidifatsing tsa ditopo, maokelong a magolo le maokelwaneng e ne e tsentse tlhako kgamelong ka melemo e nowa ka metsi le go tlhapa go tlhapiwa ka ona. Kwa dikolong tse dingwe baithuti ba ne ba patelesega go boela gae ka ntlha ya maemo a matlwanaboithusetso le go tlhokega ga metsi a a nowang.

Baitseanape ba re begela gore pula e sale e fokotsega gona go tloga ka dingwaga tsa bo1962. Ba tswelela ka go re begela gape gore le fa e na jalo, e ne e na e le ka fa tlase ga diperesente di le 80. Le gompieno e leka go sarasara mme ga go a lekana ka lefatshe le omeletse thata. Ruri metsi ke botshelo ba ditshedi tsotlhe.

[Motswedi: Tlhamo ya motlhatlho]

- 1.1 Fa go tse selo ke botshelo se a bo se ntse jang? (2)
- 1.2 Maaforikaborwa a bone eng monongwaga le ngogola? (1)
- 1.3 Maemo a a bolelo bo bo feteletseng a bidiwang? (1)
- 1.4 Batswana ba akanya eng fa bolelo bo bo feteletseng bo bo diragala? (2)
- 1.5 Maemo a a bolelo a, a pateletsa batho go dira eng ka boitekanelo ba mebele ya bona? Neela dintlha di le tharo fela. (3)
- 1.6 Neela leina la bolwetse jo bo tlholwang ke go dira mo letsatsing. Dira jalo o ikaegile ka tshedimosetso. (1)

- 1.7 Tlhalosa bosetlhogo ba komelelo mo go tse di latelang:
- 1.7.1 Dimela le maungo (2)
 - 1.7.2 Diphologolo (2)
 - 1.7.3 Dikolo (2)
 - 1.7.4 Magae (2)
 - 1.7.5 Maokelo (2)
- 1.8 Tshedimosetso ya re pula e sale e fokotsega ka ngwaga ofe? Kwala ngwaga oo ka mafoko. (3)
- 1.9 Puso e ne ya thusa balemi ka bokae? (1)
- 1.10 Setopo ke sa motho fa a tlhokafetse mme setoto ke sa eng? (1)
- 1.11 Tlhalosa gore ke goreng ditanka tsa *JoJo* di ne di rekwa thata kwa metsemagaeng. (2)
- 1.12 Ke lephata lefe le le neng la leka gore metsi a re lekane rotlhe? (1)
- 1.13 O tlhaloganya eng ka lefoko, 'disuga'? (1)
- 1.14 Fa o ka bo o le tona ya lephata la metsi le o le neetseng mo go 1.12 o ne o ka dira eng? (1)

30 maduo

KAROLO B KHUTSHWAFATSO

POTSO 2

Buisa nopolo e e latelang mme o e khutshwafatse ka go e sobokanya ka dintlha di le tlhano, se tlogele ntlha epe e e bothokwa. A palo ya mafoko e nne 60–70. Kwala palo ya mafoko a a dirisitsweng kwa bokhutlong.

NAGA YA CHINA

Mo dinakong tsa maloba e ne e re fa o bua ka ga naga ya China ya bo e kete o bua ka naga e e nyatsegang, fela gompieno ke e nngwe ya dinaga tse di itlhomileng pele fa go tla mo itsholelong ya lefatshe. China e mo maemong a bobedi morago ga Korea. Re e tlotlomatsa ka dilo di le dintsi thata jaaka marulelo a matlo a bona, ngwao le setso sa bona, dijo tsa bona, mmimo le dipina tsa bona, metshameko le maranyane a bona.

China ke naga e e nang le hisetori e e tseneletseng ka tswelolepele le diphetogo tse e nnileng le tsona mo nakong e khutshwane. E tumile ka dilo di le dintsi e bile ke karolo ya dinaga tsa BRICS, e e bopilweng ke mafelo a tshwana le Brazil, Russia, India, China le Aforikaborwa. Baagi ba China ba dira ka natla go tsholetsa itsholelo ya bona. Dikolo tsa China di tsena go tloga ka ura ya bosupa mo mosong go fitlha ka ura ya bosupa mo maitseboeng. Baitluti ba teng ba na le boitshoko jo bontsi. Ba nna nako e ntsi ya matshelo a bona mo sekolong. Ke ka moo ba nang le tswelolepele. Fa moithuti a sa dira tirogae o pomiwa moriri le go otlhaiwa. Ke batho ba ba ratang go buisa thata le go lekeletsa. Tiro ya diatla yona ga ba e bone ka sepe. Ba na le maano a mantsi a go dira madi kgotsa lona letseno.

Mafatshe a a nang le bothata ba matlole a inakanya le China go tokafatsa matshelo a batho ba ona. Aforikaborwa le yona ke karolo ya dinaga tseo. Matšhaena fa a goroga mo lefelong go nna le diphetogo. E rile go fitlha mo Aforikaborwa ba goroga ka ditlhwatlhwa tlase mo dilwaneng di le dintsi. Bontsi ba mabenkele a a rekisang diaparo le dilo dingwe tsa bothokwa, a ne a tshikinyega le go rata go tswalwa. Baagi bona ba ne ba a ja lesela le fa diaparo tsa teng e se tsa maemogodimo, fela di dintle. China e tumile gape ka go aga mafaratlhatlha a ditsela le maborogo a maemo a a kwa godimo.

Mo tshimologong ya ngwaga Lefapha la Thuto le ne la akanya gore baithuti mo Aforikaborwa ba rutiwe *Mandarin*. Ngangisano e ne ya nna gore, a le bona ba ithute maleme a batho ba ba gwebisanang le bona. Ka jalo ga palega thata kwa dikolong tsa botlhe.

Dilo tse di mmalwa tse China e ikgantshang ka tsona ke tse di latelang:

1. TOROTSWANA YA WUZHEN

Mo borwa ba torotswana ya Yangtze go na le mebila e e tletseng metsi, mme go dirisiwa mekoro jaaka dipalangwa go tsamaya mo go yona. Se ga se a tlwaelega, mme ke sona se se dirang lefelo le le farologane le mafelo a mangwe. E tumile le ka go saila ga batho le mo bosigong fa o ka ithayang wa re ke motshegare. Lefelo le le ratwa ke bajanala thata. Itsholelo, hisetori le maborogo a lona di ngokela baeti. Lefelo le le itsiwe jaaka '*Venice of China*'. Dijo tsa teng di monate thata, bogoloseetona reisi ya teng.

2. DINOKA LE MATSHA

Dinoka le matsha a bona a mantle thata mo e leng gore fa o ile kwa teng komelelo ke selo sa maloba. Dikepe tse dikgolo le diketswana gammogo le mekorwana di lelesela mo bophadiphading jo jwa metsi. Baratani le bona ba itumelela go ya go nyalana mo lefelong le. Bajanala le baagi ba China ba kgona go tshwara ditlhapi mo dinokeng le mo matsheng a.

3. BOTSWERETSHI

Go bogela diterama, metshameko le botaki ba kwa China go itumedisa bajanala. Metshameko ya bona ke e e kgethegileng, mme le mafatshe a mangwe a e rata.

[Motswedi: Motlhatlhabi le tlhotlheletso ya website ya Wikipedia]

10 maduo

KAROLO C MABOKO**POTSO 3**

Buisa leboko le le latelang mme o arabe dipotso tse di latelang.

NGWANAKA, O TSETSWE

- 1 Ke go tlisitse mo lefatsheng,
- 2 Ke le tshokolong le tshotlegong,
- 3 Ke go adimela ka ke se mengatong,
- 4 Go fitlha o tsena kgagabong,
- 5 Ka e tshwara bogaleng, ka re ngwana o ntswa mpeng.

- 6 Ke ne ke le kobo di magetleng,
- 7 Ka go isa thutong ya sešwa tihabologong,
- 8 Ka go kotlopietsa ka go go kgobokanyetsa letsogong,
- 9 Ka ba ka ineele go ratharatha lenaong,
- 10 Go na le gore o boe sekolong,

- 11 O ne o nkitse ke le monyo o nyang le marigeng.
- 12 Ke ne ka go itshokela ngwanaka,
- 13 Ka mephato ka nna ka go tlhatlosa,
- 14 Ka tshepo ya gore nna kgakakgolo ga ke na mebala,
- 15 Mebala ke tshepile e le mo go wena,

- 16 Gona jaanong o khwekhwentha seeng,
- 17 O lebala fa ke go tsetse ka Setswana.
- 18 Tsona diatlanyana tse di tsofetseng tse,
- 19 Ona matsogonyana a a tsutsubaneng a,
- 20 A go godisitse, a go dirile ke-a-thaisa,

- 21 O lebetse fa rraago a ikhuditse maleng,
- 22 A bolawa ke serame se se mo tseneng marapong.
- 23 Serame ka go bapalela tsetse.
- 24 Ke eng kajeno ke lejwa ke mang?
- 25 Ka dikala tsa modubu di setse di bonala,

26	Ke lela dikeledi tse e seng tsa mathe,
27	Ka re ngwanaka nkutlwa, nkgadime, nkgotsofatse la bofelo,
28	Ka re tlogela legaagaa le mahumo a lefatshe,
29	Ka tsotlhe e le mogokitla o o tlleng go dutla.
30	Ngwanaka utlwelela selelo sa me, bogolo romela motsoko,
31	Le wena o a ikatisa o tlile go tsofala,
32	Botsofe, ngwanaka, bogwera, bo a rulaganelwa,
33	Se re fa o tsamaya wa latlhela letlapa kwa morago,
34	O tsetswe ke khutsana ya mosadimogolo ngwanaka.

[G. K. Setou, 2009, *Maboko a Setswana*, Nasou Via Africa (Pty) Ltd Hatfield]

- 3.1 Leboko le ke la mofuta ofe? (1)
- 3.2 Neela lebaka la karabo ya gago e e mo go 3.1. (2)
- 3.3 Tlhalosa gore leboko le le bua ka eng. (2)
- 3.4 Ke ponagalo efe ya poko e e tlhagelelang mo mola 7 le 8? (1)
- 3.5 Tlhalosa tse:
- 3.5.1 Go khwekhwentha seeng. (1)
- 3.5.2 Go latlhela letlapa kwa morago. (1)
- 3.6 O tlhaloganya eng ka lefoko, 'khutsana'? (1)
- 3.7 O ithutile eng mo lebokong le? (1)
- [10]**

POTSO 4

Buisa leboko le le latelang mme o arabe dipotso tse di le latelang.

MOETELEDIPELE

- 1 Ga re batle moetapele,
- 2 Re batla moeteledipele,
- 3 Mathulathulane ga re mo gopole,
- 4 Mme tota re ka ikgogela go e tshotšwa.
- 5 Go noetsa mokaulengwe ga go monate
- 6 Mme go botoka o ka mo tshedisa noka.
- 7 Mo tseye fela jaaka sefofu;
- 8 A ka kgopiwa, mo otlololele seatla sa botsalano.

- 9 Matlho a rona a gogela thoteng re a lebile,
- 10 Re a tihaba botlhale a suhula melomo,
- 11 A re ene molao o o ithutile a le esi,
- 12 Go le thata kwa didibeng,
- 13 Morogo rona re nnetse go kgetla wa thepe,
- 14 Batho ga re lekane re se meno,
- 15 Ntswa ka maemo re ka lekana,
- 16 Mme kana moennyana o pele ...

- 17 Moeteledipele re sa mo tlhoka,
- 18 Re tlhoka mongwe a ka tla ka matute a pudulogo,
- 19 Mme a tshwana le magosi a tlotlwa,
- 20 E se re re kgopiwa a gadima gosele.
- 21 Motho ke phologolo e tsentse tlhogo mo morokolong,
- 22 Ka go butswa, e tla nna gale,
- 23 Re batla go tshwana le motshitshi, ra ke ra ipopa,
- 24 Mme ra tsena tseleng ya tlabologo le maitemogelo.

- 4.1 Morero wa leboko le ke eng? (2)
- 4.2 Tlhalosa pharologano magareng ga moetapele le moeteledipele. (4)
- 4.3 Batho ga ba gopole mang? (1)
- 4.4 Ke eng se se seng monate? (1)

- 4.5 O tlhologanya eng ka lefoko, 'mathulathulane'? (1)
- 4.6 Go otlolola seatla ke go dira jang? (1)
- 4.7 Fa batho ba re le bona ba itse molao, moetapele ene a reng? (1)
- 4.8 Feleletsa seane se se mo go mola 16. (2)
- 4.9 Batho ba tlwaetse go dirwa eng ka ntlha ya bogosi? (1)
- 4.10 Motho o ntse jang fa a etelelelwa pele? (2)
- 4.11 Goreng batho ba batla go tshwana le motshitshi? (2)
- 4.12 Maikutlo a mmoki ke a a ntseng jang? Fa lebaka. (2)
- [20]**

30 maduo

KAROLO D THUTAPUO LE MELAWANA YA TIRISO**POTSO 5**

Dikolo di tswetswe. Bana **ba bana** ba ga **mosadimogolo** mmaSesigo ba ile kwa go ena kwa Moruleng. Ke nako ya lethafula, tlhaga e ntse **tala** e bile ba tliseditswe magapu, **mmopo** le makgomane go tswa kwa **masimong**. Go tsogile modumo, **mongwe le mongwe wa bone** o leka go supetsa ba bangwe gore ene kwa a nnang teng go botoka. Shimane o bua ka tsa Rustenburg, Boikanyo o bua ka tsa Pitori **mme** Dingi **ene o ikgantsha** ka tsa Johannesburg. Nkoko **wa bone** o leka go bepisa kgaisano ka go ba raya a re ba **tlhabe** dithamalakane. A simolola:

Nkoko: Letebele le le **kwa** ga mmaago le **kwa** ga mme le teng!
 Boikanyo: TV!
 Shimane: O a fosa Boikanyo, ke **forigi**!
 Dingi: Ke lefeelo, nkoko.
 Nkoko: Bana ba sešwa **ruri**! Ga ba itse dilo tse tsa dithamalakane. Karabo ke pinagare bongwanaka.
 Shimane: Pinagare ke **eng** nkoko?
 Nkoko: Ke kota e e epelwang mo gare ga ntlo ya Setswana go **tshegets**a marulelo.
 Boikanyo: Mme nna ga e yo kwa ga rona kwa Pitori.
 Nkoko: Ee, ga e yo kwa ga lona Boikanyo, mme bogologolo Batswana **ba** ne ba aga matlo a Setswana mme e fitlhelwa mo lelapeng lengwe le lengwe.
 Dingi: Jaanong ke a tlhaloganya.
 Shimane: Le nna ke gone ke utlwanng.

[Motswedi: Tlhamo ya motlhatlhabi ka tshedimosetso ya Makhubu Setswana 2]

- 5.1 Kwala mainatota a le mane go tswa mo temaneng e e fa godimo. (2)
- 5.2 Kwala lekaelagongwe la lefoko '**mmopo**'. (1)
- 5.3 Dirisa lefoko '**tlhabe**' mo polelong go supa bokao bo bo farologaneng le bo bo mo temaneng. (2)
- 5.4 Leina '**mosadimogolo**' le bopilwe ka dikarolo dife tsa puo? (2)
- 5.5 Inola marui a le mabedi a a ntshofaditsweng mo temaneng e e fa godimo mme o a dirise mo dipolelong. (4)
- 5.6 Lefoko '**kwa**' ke karolo efe ya puo? (1)
- 5.7 Lefoko '**forigi**' ke mefuta ofe wa leina? (1)
- 5.8 Inola lelatlhelwa go tswa mo temaneng mme o itlhamele polelo ya gago ka lone. (2)
- 5.9 Kwala **kganetso** ya polelo e:
 'Ga ba itse dilo tse tsa dithamalakane'. (1)

5.10 Ke makaelagongwe afe a a dirisitsweng ke Dingi le Shimane go supa fa ba utlwisisa kgang ya ga nkokoabone? (2)

5.11 Kopolola moalo o o latelang mme o lebaganye lefoko lengwe le lengwe le karolo ya puo e e maleba go ya ka tiriso ya lona mo temaneng e e fa godimo:

Lefoko	Karolo ya puo
masimong	letlhaodi
mongwe le mongwe	thuanyi
mme	leemedi
ikgantsha	lediri
bana	leitiri
tshegetsa	leina
eng	lekopanyi
tala	letlhalosi
ena	lebotsi
ba	lebadi

(10)

5.12 Mafoko 'Setswana' le 'Batswana' a farologana jang? (2)

30 maduo

Maduo otlhe: 100